

Повернення до публічного простору¹

Ігор
Тищенко

публічність, так само, як і анонімність і мобільність, — одна з ключових ознак сучасних міст. Будь-які повсякденні практики, пов'язані з міським способом життя — використання міських благ поза межами власного помешкання, споживання, щоденна комунікація, — публічні і відбуваються у міських публічних просторах. У щоденному житті він оточує нас практично всюди: на тротуарі, в парку, в громадському транспорті, на ринку, в музеї, в університетських аудиторіях і центрах сучасного мистецтва, у торговельних центрах і в громадських приймальнях органів влади, а також у соціальних мережах та інтернет-форумах, які дають змогу поєднувати видиму приватність із публічною імматеріальністю віртуального простору. Водночас публічний простір жодним чином не гомогенний чи загальнодоступний: вимір і межі його публічності надзвичайно відрізняються в різних умовах і суспільствах, трансформуючись під дією економічних, політичних, соціальних і культурних чинників.

У який спосіб існує публічний простір і чи завжди він пов'язаний з містом? Відповідь на це запитання доволі складна і комбінована. Як «місце», або радше «сцена» повсякденного міського існування, і водночас як простір вільного формування громадської думки та участі громадян у політичних процесах публічний простір є однією з ключових категорій розуміння урбаністичного способу життя і демократичного управління. Ця подвійність закріплена тривалою і стійкою урбаністичною традицією.

Підходи до визначення публічного простору

Традиційне уявлення про міський публічний простір визначає його як державну власність, відкриту для необмеженого загального доступу, і таку, що сприяє комунікації та соціальним інтеракціям. Утім, знайти такі простори в сучасних містах дуже важко, оскільки публічна і приватна сфери в них дуже сильно переплетені. Так чи інакше, мінімум одну з цих умов буде порушено, коли ми розглядатимемо, наприклад, такі простори насиченої соціальної комунікації, як колишній завод на Видубичах, де відбувався фестиваль *Гогольфест*, або будь-який культурний простір, в якому відбуваються масові події. Це зазвичай приватна власність, доступ може бути обмежено платою за вхід, хоча водночас такі простори набагато більше сприяють вільним незапланованим контактам між людьми, аніж будь-яка класична «нічийна» площа. Виходячи з цієї суперечності, американські соціологи міст Захарія Ніл і Ентоні Орем, узагальнюючи наявні теоретичні перспективи осмислення публічного простору, пропонують таке нейтральне визначення: публічні простори – це «*всі*

простори, відкриті та доступні для всієї публіки в суспільстві, в принципі, хоча необов'язково на практиці» [Neal, Oram 2010: 1].

Так, межі публічних просторів сильно розширилися: окрім традиційних міських публічних просторів, таких як площі, тротуари чи парки, тепер вони охоплюють також і електронні медіа, соціальні мережі і простори, відкриті для всіх, але які за формою власності є приватними. Найважливіше для публічних просторів – їхня *відкритість*, яка не повинна залежати від соціальних, економічних чи етнічних чинників, членства в політичних або релігійних організаціях тощо; і *доступність*, яка означає, що публічний простір не повинен обмежуватися жодними бар'єрами, матеріальними чи нематеріальними. На рівні фізичного міського простору це означає, наприклад, що площа, на яку можна потрапити тільки через підземний перехід, не забезпечений пандусом чи ліфтом, не публічний, бо потрапити на неї можуть не всі члени суспільства. Те саме стосується і всіх інших публічних закладів і об'єктів – культури, транспортних, освітніх, медичних, торговельних.

Таке нейтральне визначення дає змогу позірно оминати проблематичне протиставлення *приватне – публічне* і включити в публічну царину ті простори, які, не публічні за формою власності, фактично виконують публічні функції. Водночас воно гранично розмите і не враховує такого елемента справжнього публічного простору, як сприяння соціальним інтеракціям і реалізації громадянських свобод. Залишається також незрозумілим, що таке «публіка». Канадська дослідниця Маргарет Кон у зв'язку із цим звертає увагу на важливий елемент *інтерсуб'єктивності* як здатності просторів сприяти незапланованим контактам між людьми, а також на те, що протиставлення приватного і публічного має різний сенс у політичній теорії, критиці культури та економіці. Аналізуючи процеси приватизації публічних просторів у Сполучених Штатах, вона пропонує визначати «публічний простір» як кластерний концепт, який складається з трьох важливих компонентів: *власності, доступності та інтерсуб'єктивності*.

Це дає змогу поєднати визначення, що часто суперечать один одному, і водночас не випустити жоден із компонентів, оскільки всі вони конститутивні. З цієї позиції міські простори можна розташувати на довгій прямій, на «публічному» кінці якої розміщуватиметься класичний форум (спеціально створений державою простір для необмеженої соціальної комунікації), а на «приватному» – закрите для сторонніх приватне помешкання, захищене від вторгнення законами. Між ними розташовуються всі ті різноманітні гібридні простори, які виконують публічні функції, але не відповідають усім критеріям традиційних публічних просторів: від кав'ярень до торговельних центрів. Кон пропонує називати їх «соціальними просторами» [Kohn 2004: 1–17].

Чи можна вважати «соціальні» простори «публічними»? Чи завжди вони повинні забезпечувати доступність, і як це відбувається в містах на практиці? Від відповіді на це запитання насправді залежить, чи зможемо ми реалізувати в таких просторах свої громадянські права; це питання стає одним із ключових, коли йдеться про справедливість і «повернення» публічних просторів. Адже навіть в інклюзивних просторах можуть існувати невидимі форми виключення.

Маргарет Кон зазначає, що доступність і власність як такі не визначають якість публічного простору, для цього необхідно враховувати характер інтеракцій, яким сприяє цей простір. Одні простори сприяють незапланованим контактам між людьми, тимчасом як інші спрямовують громадську увагу на певний об'єкт і посилюють колективну ізоляцію. Щоб наочніше продемонструвати це розрізнення, дослідниця, крім інтерсуб'єктивності (тут – здатності місць залучати людей до творення «спільного простору», виступати *акторами*), використовує також поняття *«спектаклю»/видовища*, запроваджене Гі Дебором. Простори спектаклю – кінотеатри, стадіони, виставкові зали та подіуми, а також ток-шоу, дебати тощо – збирають маси людей разом, але концентрують їхню увагу на самому спектаклі, забираючи у них можливість участі і діалогу, а відтак і співтворення нових вимірів публічності [Kohn 2004: 10–11].

У постсоціалістичних містах з поширенням комерціалізації на таке «об'єднання в самотності» (вислів Гі Дебора), крім просторів спорту і видовищ, можна натрапити майже всюди: на вулицях центру міста, в транзитних просторах, які водночас є «ринками» («ринок біля метро»). Поширення дрібної нерегульованої вуличної торгівлі (у вигляді розтягнутих нелегальних ринків і кіосків) у сучасних українських містах і зникнення в ній спільних просторів якраз і сигналізує вимивання з публічного простору компонента інтерсуб'єктивності. Причини цього великою мірою засадничено також і в початкових характеристиках просторів, які піддають цим трансформаціям.

Уже більше півстоліття увага дослідників міст і філософів, соціологів і географів прикута до особливостей створення публічних просторів, тактик їх використання і боротьби за/в них. Крім згаданих, існує також багато інших поглядів на специфіку цього об'єкта. Треба зазначити, що в будь-якому разі міські спільноти і групи, утім, не є єдиними його творцями. Тому важливо знати, як уявляється публічний простір з позицій тих, хто в сучасних умовах залишається його основними «інженерами» (на макрорівні) – міські економічні еліти (бізнес) і професійні урбаністи, і як ці уявлення відрізняються від погляду представників критичних урбаністичних досліджень. Можна виділити три основні підходи чи радше моделі осмислення публічного простору, що покривають усі можливі дискурси щодо нього:

легально-економічний, соціально-просторовий і політичний [Neal 2010]. Певною мірою вони доповнюють один одного і відповідають трьом компонентам визначення публічного простору,

Quintessential (Traditional) public forum – простори, спеціально створені (зазвичай державою) для соціальних інтеракцій, публічного життя і реалізації громадянських свобод; охоплюють усі традиційні види міських публічних просторів – вулиці, тротуари, парки, площі тощо. Тут дозволено будь-яку громадську політичну діяльність, не заборонену конституцією і законами.

Non-public forum – громадські місця, в яких не дозволяють громадську політичну активність

(у т.ч. агітацію, пікети, збір підписів тощо), хоча вони загальнодоступні. Це поштові відділення, державні банки, урядові будівлі тощо.

Limited public forum – місця зі змішаним режимом доступності, в яких не всі види громадської політичної активності дозволено: це можуть бути університети, госпіталі, музеї тощо [Neal, Oram 2010: 3–4; Mitchell 2003: 43–47].

Перший підхід, основне питання якого – «як закон визначає публічний простір і хто платить за нього», сформувався внаслідок численних судових спроб визначити легальний статус публічного простору в Сполучених Штатах. В американській юридичній практиці на основі прецедентного права створено так звану Доктрину громадського (публічного) форуму (Public Forum Doctrine), яка передбачає три режими публічності і використання публічних просторів.

Юридичне визначення чи є певний простір приватним, чи публічним переводить проблему визначення публічності з академічної в легальну площину, зазначає Маргарет Кон, адже, керуючись законом, суди можуть зобов'язувати власників приватних просторів, які є загальнодоступними, не перешкоджати реалізовувати громадянам політичні права і таким чином перетворюють їх на публічні. І навпаки, судові рішення можуть спокійно забороняти громадську активність навіть у публічних просторах, створених державою, виключаючи їх з публічної сфери. Низку подібних випадків судового визначення публічності простору описує Дон Мітчелл.

Варто зазначити, що в українському законодавстві взагалі відсутнє визначення публічних просторів; у регулятивних актах, які стосуються міського управління та регулювання забудови, визначено лише так звані простори громадського використання, без визначення їхньої політичної специфіки як місць репрезентації.

Економічний складник цього підходу розглядає, які економічні механізми дозволяють, з одного боку, приватним девелоперам створювати публічні простори, а з іншого – приватизувати наявні. Так, створення за допомогою дизайну та ландшафтної архітектури й заохочення дрібного бізнесу привабливих публічних просторів – одна із стратегій девелоперів з підвищення вартості нерухомості та збільшення орендної плати. У багатьох західних містах діють зонингові закони, які безпосередньо зобов'язують девелоперів створювати публічні простори в обмін на можливість

збільшувати висотність/щільність забудови. Перенасиченість публічних просторів часто призводить до посилення регуляції, що забороняє дрібну торгівлю та інші активності; пізніше менеджери такого простору (державні компанії, наприклад), щоб запобігти хаосу, усунулися від обтяжливого менеджменту й отримати прибуток, віддають такі простори в оренду під вуличні кав'ярні: так публічний простір перетворюється на приватний і вже не є спільним благом [Neal 2010: 2].

Цей підхід тісно пов'язаний з *політичним*: легальне визначення публічного простору безпосередньо впливає на те, чи зможуть в ньому репрезентувати себе різноманітні соціальні групи, чи вони будуть вилучені звідти. Власне цей підхід до визначення публічного простору передбачає, що публічні простори передусім є просторами репрезентації та політичної боротьби громадян за свої права з тими, хто наділений владою і реалізовує її у просторі міста; просторами виключення та дискримінації. Біля витоків цієї моделі, яка досі є однією з ключових у сучасних підходах до осмислення міст, стояли ідеї Юргена Габермаса², а також праці французького філософа-неомарксиста Анрі Лефевра і його концепція «права на місто».

Право на місто — це право на рівне і справедливе, нічим не обмежене користування ресурсами, що їх надає місто (у т.ч. символічними), у їхній «споживчій», а не «міновій» вартості: тобто не для отримання надприбутків і ренти. Для Лефевра право на місто, яке часто здобувають у тривалій і кривавій політичній боротьбі, є базовим громадянським правом сучасності. Послідовники Лефевра і нинішні представники цього підходу — Дон Мітчелл, Майк Дейвіс, Шерон Зукін, Сета Лоу, Ніл Сміт, Маргарет Кон — аналізують глобальні процеси приватизації та занепаду публічних просторів, випадки боротьби в них вилучених груп за свої права та механізми «повернення» публічних просторів міським спільнотам [Mitchell 1995; 2003; Davis 2006; Zukin 1995].

Соціопросторовий підхід характеризується свого роду інструментальним використанням публічного простору. Це місця, які дають змогу містам жити і водночас бути тим, чим вони є. Використання публічних просторів для повсякденної соціальної активності — зібрань, спілкування, прогулянок, фланування — абсолютно необхідне для існування і життєздатності і окремих спільнот, і міст загалом. Сучасні адепти цього підходу (зокрема Ян Гейл) орієнтуються на класичні праці дослідників і урбаністів Кевіна Лінча, Джейн Джейкобс, Вільяма Вайта. Загальним місцем цього підходу є наголос на інклюзивній архітектурній організації міського простору, яка б якраз заохочувала активне соціальне використання вулиць, тротуарів, площ, парків та інших публічних просторів і через це сприяла різноманіттю. Дві класичні праці — *Образ міста* Кевіна Лінча (1960) та *Смерть і життя великих американських міст* Джейн Джейкобс (1961) демонструють два фокуси цього підходу. Проаналізувавши простір низки американських міст, Лінч показав, як міста з різною забудовою, неоднорідним ландшафтом і великою кількістю публічних просторів сприяють вибудовуванню в їхніх жителів міцних символічних зв'язків з простором і насичених ментальних карт. Праця Джейн Джейкобс (яка є чи не настільною книжкою сучасних міських активістів) досліджує, як соціально функціонують публічні простори, як такі аспекти, як безпека, різноманіття, життєвість, пов'язані з певними типами просторової організації і як необачні втручання в міську тканину здатні швидко зруйнувати соціальну гармонію. Представники цього підходу (зокрема всесвітньовідома американська організація Project for Public Spaces (pps.org)) ставлять свої діагнози містам: «такими, що вмирають», є ті, де зручні пішохідні зони, громадські парки і площі, квартали старої забудови центрів із сформованими мультиетнічними локальними спільнотами поступаються місцем автострадам, парковкам, корпоративним офісним центрам із контролем доступу та новій високоповерховій комерційній забудові [Whyte 2001]. І навпаки, «успішними» та «живими» названо міста з численними інклюзивними та багатофункціональними публічними просторами, які забезпечують можливості для дозвілля та комунікації для всіх представників спільноти. Дизайн таких просторів розробляють через участь і докладний аналіз (часто навіть цілі наукові дослідження) функціонування подібних просторів і зв'язку між соціальною активністю та елементами публічного дизайну. Цей підхід прийняли муніципалітети багатьох прогресивних міст світу як

70 основу роботи з публічними просторами.

Боротьба в публічних просторах і «право на місто»

Міський публічний простір – це місце реалізації громадянських прав. Одним із ключових таких прав сьогодні є «право на місто», отже, місто водночас є і метою, і засобом. *Право на місто*, наголошує Лефевр, маніфестує себе як найвища форма прав, право на свободу, право на індивідуалізацію в соціалізації, право населяти і право на житло. Право на колективний *витвір (oeuvre)*, на участь і *апропріацію* (чітко відмінну від права на власність)» (*курсив автора*) [Lefebvre 1996: 173–174].

В однойменному тексті Лефевр не раз наголошує, що це право має належати передусім тим, кого домінуючі класи витіснили з центру міста на периферію, кого позбавили переваг урбаністичного способу життя і простору для репрезентації, тобто права на творення простору проживання як «колективного витвору». Практичний вимір цього права (що релевантно і для пострадянських міст) полягає у доступі громадян до ресурсів і можливостей, що їх надає місто: це «право на міське життя, на відновлену центральність, на місця несподіваних зустрічей та обмінів, на ритми життя і використання часу, яке робило б можливим повне і вичерпне *використання* цих моментів і місць» (*курсив автора*) [Lefebvre 1996: 179]. Іншими словами, право на місто – це, зокрема, і право не бути вилученими з публічного простору центру міста, право спільнот репрезентувати і протиставляти себе.

Право на місто і функціонування публічних просторів як просторів репрезентації тісно пов'язані між собою, зауважує Дон Мітчелл: право на місто можна виголосити і набути саме в публічних просторах. Бо публічні простори у світі, який визначає приватна власність, є єдиним місцем репрезентації тих, хто її позбавлений. Міські публічні простори (а місто завжди асоціювалося й асоціюється з публічністю) – це не тільки місця повсякденних соціальних інтеракцій; це єдині місця, в яких представники вилучених із публічної сфери спільнот і соціальних груп можуть у буквальному сенсі бути побаченими, почутими й уявленими. Це єдині місця, в яких можна здійснювати результативну публічну артикуляцію вимог, прав і політичну боротьбу за права; тільки у публічних просторах можуть оперувати політичні рухи, власне вони і стають *політичними* тільки у фізичних публічних просторах [Mitchell 2003: 33–34]. Саме тому Мітчелл наголошує на важливості реальних, фізичних публічних просторів: «повертаючи» (re-claiming) собі їх, вилучені соціальні групи самі стають публікою [Mitchell 1995: 115].

Один з основних об'єктів аналізу і критики в рамках цього підходу – посилення процесів приватизації і комерціалізації публічного простору, його занепад і відродження, а також ріст контролю владою публічних просторів. Аналізуючи ці процеси в Лос-Анджелесі та Нью-Йорку, Майк Дейвіс і Шерон Зукін говорять про інтенсивну сек'юритизацію публічних парків і вулиць, регуляцію поведінки та вилучення з них «небажаних людей» (the undesirables) за допомогою поліції. Усе це відбувається внаслідок масштабної приватизації колись спільних просторів і бажання мешканців приватних приміських котеджних містечок («огорожених спільнот», *gated communities*), які на них виникають і є найбільш масовим типом житла в США, відділити себе від міста і його «небезпек» [Zukin 1995; Davis 2006]. До всього опозицію «безпечна околиця/небезпечне місто», «нетрі» (читай расове гетто)

ретельно реконструюють у публічному дискурсі. Ці процеси – постання огорожених спільнот і постійне намагання їхніх творців і мешканців приватизувати громадську власність (тротуари, набережні, парки, заміські ліси та озера, спортивну інфраструктуру) характерні і для сучасних українських міст. На практиці це відображається у тому, що в містах дедалі більше публічних просторів стають ретельно контрольованими владою через посилене патрулювання, встановлення камер спостереження, що в одних випадках дозволяє владі контролювати публічну політичну активність, а в інших – оперативно реагувати на «небажаних» людей і «небажані» активності.

Мітчелл і Зукін також критикують масове некритичне застосування соціопросторового підходу до організації публічних просторів, у рамках якого поліпшення якості середовища (організація зручних мультифункціональних просторів, пішохідних зон, озеленення, ландшафтний дизайн) сприяє заохоченню одних користувачів («креативного класу», «хіпстерів») і відштовхує інших, «небажаних» – бідних, безхатченків, робітників-мігрантів у випадку мультиетнічних міст.

Окремим об'єктом аналізу і критики є гомогенізація та «диснеїфікація» міського простору – створення архітектурного оточення, в якому всі можливі дії людини ретельно передбачено і занесено в його програму; вимивання випадковості інтеракцій з простору і перетворення його на «спектакль». Такими гомогенними просторами є передусім ландшафти споживання [Goss 1991].

Кінець публічного простору? Постсоціалістичний варіант

Утім, у сучасному місті дедалі рідше можна знайти такі конвенційні ознаки публічності, як вільний необмежений доступ, чітке розмежування публічного і приватного, занепокоєність спільними інтересами, вільна комунікація між громадянами. Класичні міські публічні простори стрімко занепадають і зникають (іноді навіть не з'явившись). Це пов'язано і з їхньою приватизацією, і із занепадом публічного життя, зникненням самого феномена публічної людини, і з розмиванням поняття місця (place) в сучасній культурі [Паченков 2012]. Так, стрімке зростання мобільності сучасного міського населення (щоправда, це стосується не всіх, а лише так званого «золотого мільярда») та доступ до глобальних інформаційних мереж призводить до того, що місце як таке перестає сприйматись як щось статичне і цінне саме собою. Місця, в тому числі і традиційні міські публічні простори, втрачають свій антропологічний складник – просторові соціальні практики. Це вже давно призводить до появи феномена, який французький антрополог Марк Оже назвав «не-місцями» супермодерності/surmodernité – «не антропологічних» просторів без ідентичності та історії, місць транзиту, споживання і невизначеності. Найбільш характерними прикладами їх Оже називає транспортні термінали та станції [Auge 1995: 75–79]. Утім, російський дослідник Олег Паченков зауважує, що в сучасних містах поняття «не-місць» можна поширити на майже всі типи просторів – не тільки термінали аеропортів і вокзали, а й вулиці, площі, торгові центри (які як ознака глобального капіталу однакові в усіх містах світу), взагалі будь-які території міста, що використовуються для руху, що стає основною функцією простору в добу мобільності [Паченков 2012].

Пов'язана зі зростанням мобільності і постанням новітнього суспільства споживання індивідуалізація суспільства найбільше, на думку Річарда Сеннета і Зіґмунта Баумана, сприяє занепаду публічного життя і публічної культури. У сучасних містах починають домінувати два типи просторів, які Сеннет і Бауман називають «псевдопублічними» і які саме і є тими місцями існування індивідуалізованого суспільства, які не сприяють публічному існуванню, а навпаки – ще більше соціально ізолюють тих, хто ними користується. Першим типом Сеннет визначає породжені архітекторами-модерністами монофункціональні простори міських площ, офісів, атріумів громадських споруд, які є непривітними, незручними, «зверхніми» і не викликають бажання в них залишатися. Захоплення функціональним зонуванням, ідеєю руху, прозорістю та розділенням людських потоків продукує варіант знищення публічного, більш витончений, аніж приватизація, і який дедалі більше проявляється в сучасних містах – фізичне унеможливлення інтеракцій між людьми в просторі і людей з простором, яке досягається за допомогою засобів проектування і дизайну³.

Одна з найбільших небезпек тут криється також у захопленні рухом, що призводить до стирання цінності публічних просторів, підпорядкування їх транспортним потребам і витіснення з них вуличного життя [Сеннет 2002: 18–23]. Символом індивідуалізації є приватний автомобіль, навколо якого з часів появи перших урбаністичних утопій модернізму обертається сучасне місто, і який є нічим іншим, як сталеву капсулою для індивіда. Цікаво зазначити, що ідеал індивідуальної мобільності, що її наслідками стала жажлива в свої надмірності автомобілізація українських міст, був однаково значущим і для капіталістичної, і для соціалістичної утопій.

Інший тип псевдопублічних просторів – простори споживання, які створюють у постсоціалістичних містах у величезних кількостях і які слугують, як констатує Зіґмунт Бауман, «для перетворення містянина в споживача». Це стерильні, гомогенізовані, ідеально контрольовані простори, з яких вилучено «небажаних» – бідних, безхатченків, бешкетників, незайняту споживанням молодь, а соціальні інтеракції зведено лише до мінімуму діалогів споживачів і продавців. Відчуття спільності в таких просторів є відчуттям спільного прилучення до споживання [Бауман 2008: 104–106].

Які із цих особливостей міських трансформацій проявлені у пострадянських містах? Характер публічного простору у радянському місті не дає підстав говорити про нього в наведених вище категоріях публічного життя. Оскільки в СРСР не було приватної власності на землю і приватного землекористування, всі радянські міські простори були «публічними» за визначенням; держава здійснювала ретельний контроль і визначала можливості доступу й конвенційні типи громадської активності в публічному просторі. У цьому сенсі радянські публічні простори були радше «спільними», аніж публічними: формально вони належали всім, але водночас державний контроль робив з них ті «негостинні», зазвичай модерністські простори, які описує Сеннет. Оскільки постсталінське радянське містобудування повернулося до модерністських принципів містобудування, зокрема функціонального зонування, масової житлової забудови та автоінфраструктури, всі радянські міські публічні простори було чітко розділено на три групи: систему суспільних центрів, систему магістралей і систему озеленення. До всього публічні простори, залишаючись під ретельним контролем, широко (масштаб порівнюваний із масштабами сучасної зовнішньої реклами) використовували для маніфестації радянської ідеології та заохочення до нормативної поведінки. Конвенційні типи активності в публічних просторах включали

офіційні державні свята, партійні і військові паради тощо, будь-яке альтернативне використання цих просторів (зокрема для неофіційних маніфестацій, мітингів, протестів, індивідуалізованого чи колективного дозвілля) не допускали. І широка мережа закладів соціальної інфраструктури (медичних, культурних, спортивних, дитячих), і міські публічні простори, крім обслуговування населення і демонстрації ідеології, слугували передусім нормалізації радянської людини, закріпленню і відтворенню радянського типу нормативності [Engel 2007: 287–290]. Олег Паченков зазначає, що єдиним типом радянських публічних просторів, в яких ідеологічний контроль був трохи слабшим, слугували парки культури і відпочинку.

З розпадом Радянського Союзу, констатує дослідник, у пострадянських містах відбувся перехід від домінування радянського типу псевдопублічних просторів ідеологічного контролю до постання нових просторів індивідуалізованого споживання. Спільна для всього світу індивідуалізація суспільства вразила пострадянські міські спільноти, які не мали жодного «імунітету» від постання культури споживання, набагато радикальніше, аніж західні міста. Причини занепаду міського публічного життя і зникнення публічних просторів полягають таким чином не так у приватизації, як у зникненні «публіки»: публічні простори і суспільне життя у містах зникають не тому, що хтось приватизує їх у своїх інтересах або забороняє, а тому, що зникають ті, кому це важливо і цікаво. Громадянина замінює індивід, який, за влучним зауваженням Алексіса де Токвілля, — найгірший ворог громадянина. Ще гірший ворог громадянина — споживач. Таким чином, загроза тотального консюмеризму для публічної сфери, публічних просторів і міського середовища — не в приватизації територій міста, це лише верхівка айсберга; основний негативний ефект капіталізму і консюмеризму полягає в продукуванні і перевиробництві нового типу індивіда, якому класичні громадські простори просто не потрібні [Паченков 2012].

Пострадянські міста демонструють ще одну характерну особливість: «зловживання публічністю» (О. Паченков) — тобто державна охорона абстрактної «публічності» як монофункції певних міських просторів. Через це ці простори залишаються зарезервованими, майже як за радянських часів, для певних санкціонованих владою типів громадської активності (концертів, офіційних свят, карнавалів, демонстрацій, ярмарків тощо), тимчасом як право конкретних соціальних груп на апропріацію простору і вільне його використання повністю ігнорують і оголошують незаконним. Характерно, що влада оголошує себе легітимним представником нормативної «публіки», якій дозволено використовувати ці «публічні простори». При цьому здійснюється ідеологічна підміна, адже сучасне суспільство складається з різних партикулярних груп, які демонструють різні типи «публічності» і багатьом з яких відмовляють у праві використовувати простір. Політика очищення публічних просторів (фізичних і дискурсивних) від усього, що не відповідає поглядам влади на нормативну публічність (з чого почався власне і київський Майдан), — одна з ключових ознак авторитарного правління.

Для пострадянських міст також характерні глобальні тенденції приватизації і комерціалізації публічних просторів, як і соціальних рухів їх повернення та апропріації. Звісно, у цих процесів є локальний вимір, тісно пов'язаний, зокрема, з відмінним соціалістичним минулим, але, до прикладу, для сучасних киян, передусім мешканців периферійних житлових районів, торговельні центри стали чи не єдиними доступними публічними просторами, оскільки вони є концентраторами доступних розваг, товарів і послуг, а також гарантують безпеку і комфорт на відміну від

74 одноманітних, незатишних і ворожих просторів міста. ■

*

1

Цей текст створено в рамках міжнародного проекту SPACES для публікації CSM / Фондації Центр сучасного мистецтва «Мистецтво в місті: зв'язки і розриви». Подано в скороченому вигляді.

2

Найкращий і нищівно розкритикований приклад таких мертвих просторів контролю та влади, який реалізують за допомогою архітектури, є адміністративна столиця — місто Бразилія, спроектоване відомим архітектором-модерністом Оскаром Німейером.

1. Auge, Marc (1995). *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London & New York: Verso.
2. Axenov K., Brade I., Bondarchuk E. (2006). *The Transformation of Urban Space in Post-Soviet Russia*. London & New York: Routledge.
3. Davis, Mike (2006). *City of Quartz*. London & New York: Verso.
4. Engel, Barbara (2007). Public space in the "blue cities" of Russia. In: Stanilov, Kirill (Ed.). *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht, The Netherlands: Springer, pp. 285–300.
5. Fraser, Nancy (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. In: *Social Text*, No. 25/26 (1990), pp. 56–80.
6. Habermas, Jurgen (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
7. Jacobs, Jane (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage books.
8. Kohn, Margaret (2004). *Brave New Neighborhoods. The Privatization of Public Space*. New York and London: Routledge.
9. Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
10. Lefebvre, Henri (1996). *Writings on cities*. Oxford: Blackwell.
11. Low, Setha (2006). How Private Interests Take Over Public Space: Zoning, Taxes, and Incorporation of Gated Communities. In: *The Politics of public space (2006)*. Ed. by Setha Low and Neil Smith. New York & London: Routledge, pp. 81–104.
12. Low, Setha and Smith, Neil (eds.) (2006). *The Politics of public space*. New York & London: Routledge.
13. Lynch, Kevin (1960). *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
14. Mitchell, Don (1995). The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy. In: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 85 (1), 1995, pp. 108–133.

- 15.** Mitchell, Don (2003). *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: The Guilford Press.
- 16.** Neal, Zachary. (2010). Seeking common ground: three perspectives on public space. In: *Proceedings of the Institution of Civil Engineers. Urban Design and Planning*. Issue DP000, 2010, pp. 1–8.
- 17.** Neal Zachary, Orum Anthony (eds.) (2010). *Common ground? Readings and reflections on public space*. New York: Routledge.
- 18.** Sennett, Richard (2010) *The public realm*. In: *The Blackwell city reader*. G. Bridge, S. Watson (Eds.). London: Blackwell Publishers. Pp. 261–273.
- 19.** Stanilov, Kirill (Ed.) (2007). *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht, The Netherlands: Springer.
- 20.** Whyte, William H. (2001). *The Social Life of Small Urban Spaces*. New York: Project for Public Spaces.
- 21.** Zukin, Sharon (1995). *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell publishers.
- 22.** Бауман, З. (2008). *Текущая современность*. Санкт-Петербург: «Питер».
- 23.** Паченков, Олег (2012). *Публичное пространство города перед лицом вызовов современности: мобильность и «злоупотребление публичностью»*. *Новое литературное обозрение*, № 117, 2012. Точка доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>.
- 24.** Сеннет Р. (2002). *Падение публичного человека*. Москва: «Логос».
- 25.** <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>
- 26.** <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>